https://doi.org/10.71099/mz.21190

Molnár Szabolcs

A „ZONGORA” MINT A SZOCIOLINGVISZTIKA ÉS A TERMINUSTÖRTÉNET ÁLLATORVOSI LOVA*

Összefoglalás

A szavak története szorosan kapcsolódhat a megnevezett tárgy vagy jelenség történetéhez, a nyelvi megformálás, a szóhasználat vagy a stílus attitűdökről, elvi-eszmei elfogultságokról, meggyőződésekről árulkodhat. A zenetörténeti szöveges források értelmezésekor tehát hasznos és informatív lehet az adott szöveg korabeli nyelvi jellegzetességeinek – azaz a szöveg megfogalmazója attitűdjének, elvi-eszmei elköteleződésének – feltárása, elemzése. A 18. század végén és a 19. század elején a zenével kapcsolatos szavak, kifejezések története különösen fordulatos volt, és e fordulatok híven képezték le a zenéhez való hozzáállás változását, a zongora szótörténetének első ötven éve pedig rendkívül plasztikusan érzékelteti a reformkori Magyarország zenei műveltségének változásait.

Kulcsszavak: nyelvújítás, nyelvtörténet, organológia, zongora, fortepiano, klavier, fordítás

Köztudott, és a legtöbb nyelv- és terminológiatörténeti összefoglalás meg is említi, hogy *zongora* kifejezésünk a nyelvújítás szóalkotó törekvéseinek köszönheti létét.[1] Magát a kifejezést Barczafalvi Szabó Dávid azért alkotta meg, hogy egy akkor, a 18. század utolsó harmadában népszerű német regényben a *klavier* szó fordításaként használja. Johann Martin Miller *Siegwart, eine Klostergeschichte* című, 1776-ban megjelent regényét[2] Barczafalvi *Szigvárt klastromi története* címmel 1787-ben publikálta Pozsonyban.[3] A regényt Kazinczy Ferenc is elkezdte fordítani, de amikor megjelent Barczafalvi változata, Kazinczy abbahagyta a munkát, és feltehetőleg meg is semmisítette az addig elkészült fejezeteket.[4]

*Szigvárt klastromi történeté*ben olyan sok szokatlan, Barczafalvi által alkotott szó szerepelt, hogy a fordító szükségesnek érezte a regény függelékeként egy szótárt is

* A Magyar Zenetudományi és Zenekritikai Társaság Komlós Katalin tiszteletére és Sárosi Bálint emlékére rendezett konferenciáján 2025. október 9-én elhangzott előadás szerkesztett változata.

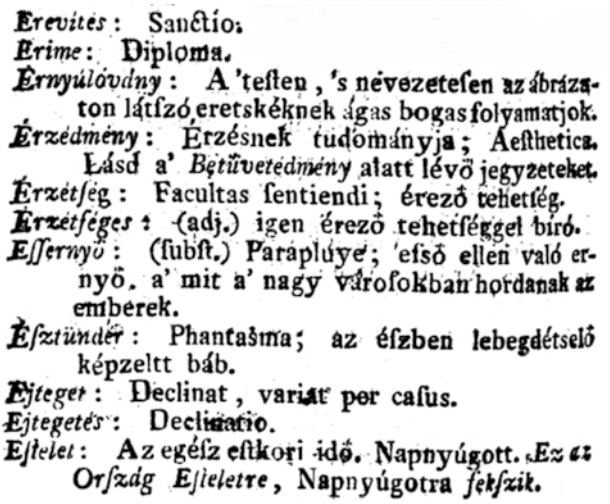
1 Pl. Bodnár Gábor: „A zene szaknyelvéről”. In: *Szaknyelvi kommunikáció*. Szerk. Dobos Csilla. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2010, 359–376.; Szabó Zsolt: „A zenei szaknyelv néhány kérdése”, *Magyar Nyelvőr* 124/1. (2000. január–március), 32–46.; Fóris Ágota–Bérces Emese: „A zenei szaknyelv és a zenei lexikográfia aktuális kérdései”, *Magyar Nyelvőr* 131/3. (2007. július–szeptember), 270–286.

2 Johann Martin Miller: *Siegwart, eine Klostergeschichte*. Leipzig: Weygand, 1776.

3 Barczafalvi Szabó Dávid: *Szigvárt klastromi története*. Pozsony: Landerer, 1787.

4 Simon-Szabó Ágnes: „’Kifeslettek a ’nem-létel méhéből’. 19. századi magyar *Werther*-utánzatok és -fordítások”, *Filológiai Közlöny*, 55/1–2. (2009), 20–48., ide: 30.

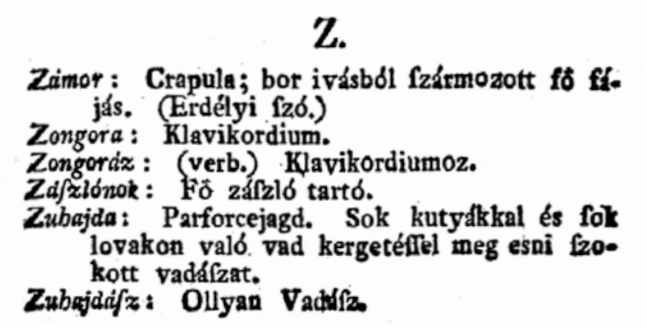
az olvasó kezébe adni. Ez a szótár pedig nagyobb hírnévre tett szert, mint maga a fordítás.[5] Olyan később meghonosodott szavakat is találunk benne, mint a *parapluye* helyett javasolt *esernyő* vagy a kevésbé sikerült *észtündér*. Az utóbbi egy elképzelt alakot jelentene, egy az „észben lebegdétselő képzeltt bábot":

Erevités: Sanctio.
Erime: Diploma.
Érnyúlóvány: A 'teſtben, 's nevezeteſen az ábrázaton látſzó eretskéknek ágas bogas folyamatjok.
Érzédmény: Érzésnek tudománya; Aeſthetica. Lásd a' *Betűvetedmény* alatt lévő jegyzeteket.
Érzétſég: Facultas ſentiendi; érező tehetſég.
Érzétſéges: (adj.) igen érező tehetſéggel biró.
Eſſernyő: (ſubſt.) Paraplúye; 'eſső ellen való ernyő. a' mit a' nagy városokban hordanak az emberek.
Észtündér: Phantaſma; az észben lebegdétselő képzeltt báb.
Éjteget: Declinat, variat per caſus.
Éjtegetés: Declinatio.
Éſtelet: Az egéſz eſtkori idő. Napnyúgott. *Ez az Országot Éſteletre*, Napnyúgotra *fekſzik*.

1. fakszimile. Barczafalvi Szabó Dávid: Szigvárt klastromi története – *függelék*

A szótár legvégén található a *zongora (2. fakszimile), klavikordium* jelentésben, és Barczafalvi megadja az igei képzővel ellátott szóalakot is: *zongoráz*. Itt, a Z betűnél található még a részeg mámorra és a másnaposságra alkotott *zámor* kifejezés, vagy a kutyafalkával, lóháton végzett hajtóvadászatra javasolt *zuhajda*.

Z.

Zámor: Crapula; bor ivásból ſzármozott fő fájás. (Erdélyi ſzó.)
Zongora: Klavikordium.
Zongoráz: (verb.) Klavikordiumoz.
Záſzlónok: Fő záſzló tartó.
Zuhajda: Parforcejagd. Sok kutyákkal és ſok lovakon való vad kergetéſſel meg esni ſzokott vadáſzat.
Zuhajdáſz: Ollyan Vadáſz.

2. fakszimile. Barczafalvi Szabó Dávid: Szigvárt klastromi története – *függelék*

5 Margócsy szerint „alighanem revízió alá kell vennünk az irodalomtörténet ama lenéző véleményét, mely – a merész nyelvújító gesztusok elítélésére támaszkodva – magának az egész könyvnek a jelentéktelenségét hangsúlyozza". Margócsy István: „Szigvárt apológiája", *Irodalomtörténeti Közlemények* 5–6. (1998), 655–667., ide: 655.

A regény német nyelvű eredetijében kizárólag a *Klavier* szó fordult elő, a fordításban pedig mindig a *zongora*. Barczafalvi nyelvújító buzgalmában azonban *(3. fakszimile)* felveszi a szószedetbe a *fojtongora* (magyarázata: „fortepiánó nevű muzsika szerszám"), a *szárnyongora* (magyarázata „Fligel nevü muzsikaszerszám, úgy játszanak rajta, mint a' Klávikordiumon") és a *tollongora* (azaz „spinétli") szavakat is, amiből talán nem nagy merészség azt a következtetést levonni, hogy a *zongora* Barczafalvi képzeletében vagy a clavichorddal vagy a csembalóval azonos. S ha a hangszer zengő hangjából indult ki az egykori fordító, akkor feltételezhető, hogy maga a *zongora* kifejezés kizárólag a *csembaló* helyettesítése miatt lett megalkotva.

Fojtongora: Fortepiánó nevü muzsika ſzerizám.
Földmeréſz: Geometra; Földmérő, de ez adjec.
Földméréſmény: Geometria; Földmérésnek tudománya. Lásd *Betüvetésmény*.
Főſég: Optimas. *Az Orſzág' Főſégei*, Optimates Regni.
Főſégedelem: A' Főſégek alatt lévő Orſzág; Regnum Ariſtocraticum.
Fúvora: Flóta, flauta.
Fuvoráz: (verb.) flótáz, a' flótán muzsikál.

3. fakszimile. Barczafalvi Szabó Dávid: Szigvárt klastromi története – *függelék*

Erre enged következtetni a Bécsben szerkesztett *Magyar Hírmondó* egyik tudósítása is 1800-ból, itt a *klavier* elnevezésen elsősorban a *csembal*ót értették, és adott esetben meg is különböztették a *fortepian*ótól:

> Eszterházy Miklósné ő Hertzegsége a' Kastélyban ki-válogatott muzsikával gyönyörködtette Nádorispányné ő Cs. Hertzegséget. A' muzsikát a' ma híres Haidn igazgatta, 's a' Klavirt, vagy is inkább a' Fortepiano-t maga verte.[6]

Nagyon valószínű, hogy Spech János is hasonló szellemben különböztette meg 1822-ben a csembalót (azaz a „klavirt") és a fortepianót magyar szövegű dalainak hirdetésében: „hazafiúi buzgóságtól lelkesítetvén hat Magyar Dalt (jobbára Himfy szerelmeiből) muzsikára tettem Klavir, vagy Fortepiano késéréssel.[7]

Barczafalvi Szabó Dávid szóteremtményei nem véletlenül váltak a purista nyelvszemléletet gúnyoló paródiák célpontjává, Barczafalvit támadva pedig magát a nyelvújítást is nevetség tárgyává lehetett tenni. Az egyik nevezetes röpirat, a *Mondolat* bevezetőjében például, igen hangsúlyos helyen ez áll:

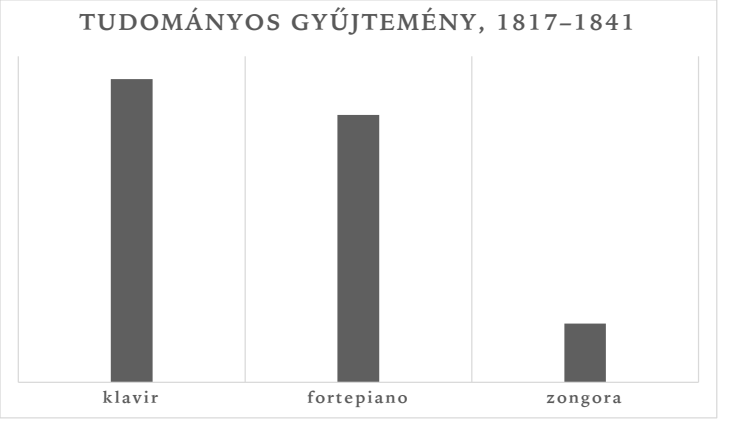
6 *Magyar Hírmondó*, 18/37. (18. november 4.), 582. Hasonló értelemben különbözteti meg a két instrumentumot a *Magyar Hírmondó* egy másik beszámolója 20/41. (1801. november 20.), 682. „Egy Müller nevű igen nevezetes Klavír és Fortepiánó készítő Mester, ollyan Fortepiánókat kezdett itt mostanában készíteni, a' mellyek külső formájokra hasonlók az almáriomokhoz."

7 Spech János: „Jelentés. (Muzsikára tett Magyar Dalokról)", *Tudományos Gyűjtemény*, 6/4. (1822), 120–121., ide: 120.

> Ha a' viszontvizitek' unalma közül, vagy a' hangbetüzetbe belé fáradva, Zongorád' mellől kertilakódnak kies virúlmánnyára kimozgol: sok hihetőssel reménylem, hogy ezen tudományossan kitisztított Anybeszéletnek olvasása elméd' búgondjait felejtésbejutásra fogja sürgetni.[8]

Maga a *mondolat* kifejezés is Barczafalvi regényfordításának szójegyzékéből származik, ugyanakkor aki a zongora mellől felállva sétára indul a kertben, nem Barczafalvi, hanem Kazinczy.

A *zongora* ebben a gunyoros nyelvi környezetben egyértelműen nevetség tárgya, és érthető, hogy a korabeli sajtóban hosszú-hosszú évtizedeken át tartózkodtak a kifejezés használatától. A *Tudományos Gyűjtemény* című folyóiratban például a hangszer megnevezéseként túlnyomórészt a *klavier* kifejezéssel találkozhatunk, valamivel ritkábban fordul elő a *fortepiano*. A 24 évfolyamot megélt lapban 93 alkalommal szerepelt a *klavier*, 82-szer a *fortepiano*. A *zongora* csak az utolsó években jött használatba, 1836-ban, 1837-ben és 1838-ban egyszer-egyszer szerepelt, és az utolsó három évben is mindössze 15-ször:

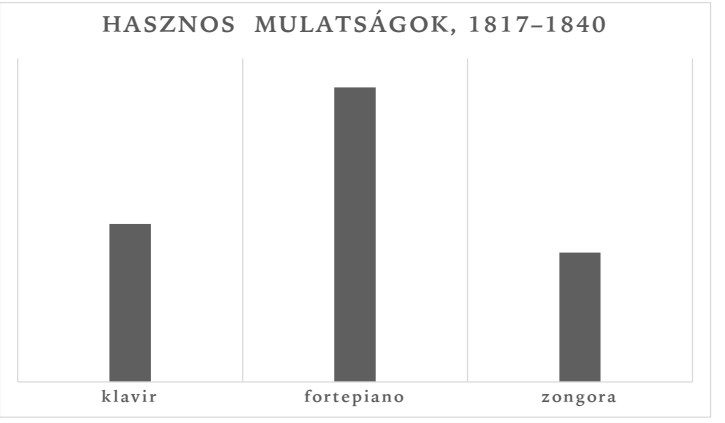

1. diagram

A *Tudományos Gyűjtemény* szóhasználatától némileg eltér a három kifejezés – klavier, fortepiano, zongora – eloszlása a *Hasznos Mulatságok* című folyóiratban (2. *diagram* a 464. oldalon). Itt a *fortepiano* fordult elő a leggyakrabban, összesen 41-szer, utoljára a lap 1838-as évfolyamában. A *klavier* 22-szer fordult elő, és 1834-ben ment ki a divatból. A *zongora* egyetlenegy alkalommal, 1834-ben bukkant fel, majd

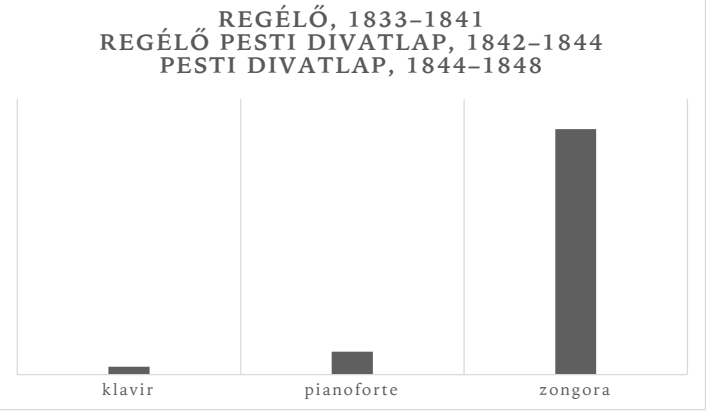
8 *Mondolat*. *Dicshalom, 1813*. A szövegrészletet a Heinrich Gusztáv által szerkesztett (1898) *Régi magyar könyvtár* (10. kötet) alapján idézem. A *Mondolat* nyelvtörténeti, irodalomtörténeti, nyelpolitikai jelentőségéről kiváló összefoglalást írt Tolcsvai Nagy Gábor („A nyelvi és irodalmi ízlésvita nagy, nyilvános korszaka", Magyar irodalomtörténet, https://f-book.com/mi/index.php?chapter=M114TOLCANYE (utolsó megtekintés: 2025. szeptember 22.) illetve Onder Csaba: „Egy „paszkvillus" anatómiája (Kazinczy Ferenc a Mondolat címlapján?)". In: *Ragyogni és munkálni. Kultúratudományi tanulmányok Kazinczy Ferencről*. Szerk. Debreczeni Attila– Gönczy Mónika. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó, 2010, 183–192.

1836-ban és 1837-ben ismét egy-egy esetben. A lap történetében összesen 18-szor fordult elő, az említések 50%-át, azaz 9 példát az 1838-as évfolyamban találunk.

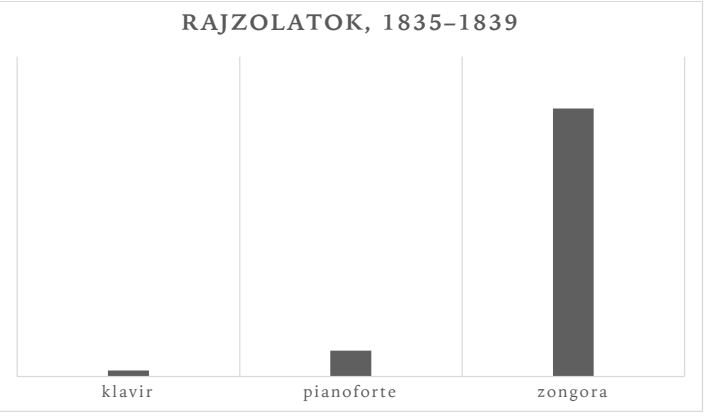
2. diagram

A *Regélőben* és jogutódjaiban *(3. diagram)* a szóhasználat szempontjából látványos az átrendeződés. A számok mögött azonban (*klavier* 10 eset, *fortepiano* 29 eset, *zongora* 312 eset) ugyanaz a tendencia figyelhető meg, mint az előző két példában. A *klavier* 1845-ben, a *fortepiano* 1844-ben fordult elő utoljára a lapban; a *zongora* pedig 1835-ben bukkant fel, akkor is csak egyszer. 1836-ban aztán 18, 1839-ben pedig 11 említést regisztrálhatunk. Az említések zöme, 270 példa a következő évtizedből, az 1840-es évekből származik.

3. diagram

Különleges esetnek tekinthetjük a *Rajzolatok* című divatlap szóhasználatát *(4. diagram)*, mivel ennél a folyóiratnál elvi döntést hoztak a billentyűs hangszerek elnevezését illetően.

4. diagram

A Munkácsy János szerkesztésében megjelenő irodalmi divatlap 1835-ben külön szószedetet (szófűzért) adott közre a folyóiratban használt „új vagy szokatlan szavakból". A temérdek „divatszó" (Modeausdruck) között néhány zenére vonatkozó kifejezés is előfordult, köztük a nyelvújítás szépreményű kifejezése, a *hanga* valamit a *zongora*. A határozott szerkesztői elv szelleméből adódóan a *zongora* mellett alig-alig fordult elő a *fortepiano* vagy *klavir*. Az előbbi 13-szor, az utóbbi csak 3-szor, a zongora 134-szer. A következő mondat tehát a maga nemében egyedülálló: „némelly leányok, ha a' klaviron forte és piano tudnak zongorázni, azt gondolják, hogy az már elég az üdvösségre t. i. a' házasságra, igen! – Ha ez igy van, nem mondhatjuk e mi is, hogy felfordult a' világ?"[9]

A *Rajzolatok* számára gyakran dolgozó Petrichevich Horváth Lázárnak nem okozott nehézséget megfelelni a lap nyelvi szemléletének. A *Shakspeare' drámáinak mu'sikája* címen, folytatásokban közölt cikkében az ihletére hallgató zeneművész mindig *zongorá*hoz ül, ha közvetlenül szeretné kifejezésre juttatni gondolatait.[10] De Petrichevich már az 1836-ban megjelentetett regényében is *zongorá*nak nevezte az úri lakosztályokban és szalonokban álló hangszert.[11] A megnevezés oly természetesen jött az elbeszélő tollára, hogy a regény végére illesztett tekintélyes, 160-nál több kifejezést tartalmazó szófüzérben fel sem tüntette. Ugyanakkor még mindig szokatlanabb szónak tekintette a *hangász* = Musicus, a *hangszer* = musikalisches Instrument és a *hangverseny* = Concert kifejezéseket, de még a *művész* = Künstler

9 Domján [János?]: „Rapsodia, vagy: se füle se farka", *Rajzolatok* 3/103. (1837. december 23.), [817.]

10 Petrichevich Horváth Lázár: „Shakspeare' drámáinak mu'sikája", *Rajzolatok*, 3/62. (1837. augusztus 3.), 491–493., 3/63. (1837. augusztus 6.), 502–503., 3/64. (1837. augusztus 10.), 508–509., 3/65. (1837. augusztus 13.) 517–518.

11 Uő: *Az elbujdosott, vagy Egy tél a' fő városban.* Kolozsvár: Tilsch és Fia, 1836.

és *művészet* = Kunst is magyarázatra szorult, pedig e két kifejezést Barczafalvi már 1787-ben megalkotta.

Mindezek után nem meglepő, hogy Petrichevich Liszt Ferenc 1838-as bécsi koncertjeiről írt irodalmi levelében a császárvárosban hallott Thalbergről és magáról Lisztről is azt állapítja meg, hogy „tökéletesen kiképezett zongorász mindkettő, maga nemében egyaránt nagy, egyaránt bámulandó".[12] S bár óva int a hasonlítgatástól, ő maga nem tud ellenállni neki. Míg Thalberg egy szilfid, addig Liszt egy Prométheusz. Thalberg szabálykövető, Liszt maga a szabálytalanság; s míg Thalberg inkább egy Uhland, addig Liszt Miltonhoz hasonlítható.

Ugyanakkor meg kell jegyezni, hogy az 1830-as évek második felében, tehát fél évszázaddal a szó megalkotása után divatba hozott *zongora* kifejezés ugyanúgy gyűjtőfogalom is lehet, mint egykoron a *klavier*, tehát mindenféle billentyűs hangszer megnevezésére is használhatják, 1836-os útinaplójában Szemere Bertalan például a fúvós-billentyűs hangszereket sípzongorának nevezi.[13]

A hangszer organológiailag is szabatos megnevezésével egy francia nyelven írt tanulmány fordításában találkozunk legkorábban, különös véletlen, hogy épp a *klavier* szó mellett hosszú éveken át elkötelezett *Tudományos Gyűjtemény*ben.[14] Egyértelműnek tetszik, hogy a fordító, Pusztay Ignác valóban törekedett az organológiai szempontból szabatos szóhasználatra, hiszen maga a francia nyelvű eredeti szöveg is arra vállalkozott, hogy a különböző hangszertípusokat szabatosan megkülönböztesse egymástól. Pusztay a billentyűs hangszerek (pontosabban hangszernevek) egész arzenálját sorolja fel: *cembalo, clavicembalo, clavicembalum, clavir, clavichord, clavichordium, clavicytherion, klavir, orgona, regalorgona, spinett, zongora.* Nem jelölte meg pontosan az általa fordított szöveg[15] forrását, a közlemény végén mindössze annyi szerepel, hogy „Castil-Blaze után".

A *Tudományos Gyűjtemény*ben tulajdonképpen az eredeti szöveg kivonatával találkozhatunk, Pusztay nemritkán hosszabb, egybefüggő szakaszok fordításától is eltekintett, máshol pedig a forrásszöveget kiegészítő információkkal toldotta meg őket. Az alábbi szöveg fordításakor például megemlíti Liszt nevét is.

> Tout le monde connaît l'immense fortune du piano, les triomphes que cet admirable et précieux instrument obtient chaque jour dans tous les pays. On sait qu'il règne en souverain dans les salons et porte les charmes de sa mélodie, les trésors de son harmonie, dans l'arrière-boutique, l'entresol et la mansarde. On sait qu'il excite des transports d'enthousiasme quand Thalberg et ses dignes rivaux gouvernent son clavier.[16]

12 Uő: „Levéltöredékek", *Athenaeum* 3/51–52. (1839. december 29.), 802–815., valamint *Petrichevich-Horváth Lázár munkái*, 4. Buda-Pest: Landerer és Heckenast, 1842, 90–97.

13 Szemere Bertalan: *Utazás külföldön.* Vál. Steinert Ágota. Budapest: Helikon, 1983 [28.]: *„Miképpen képeztetnek [Németországban] az iskolamesterek?* A pálya három évig tart, s taníttatik *a)* vallás, bibliatörténet, bibliatan; *b)* német nyelv, etimológiai, grammatikai elvek szerint, vive a tisztán előadásig beszédben s írásban: *c)* matézis, fej s írásbeli számvetés, kevés geometria; *d)* a legfontosb a történet, földleírás és természettörténetből; *e)* zene, ének, a zene teoriája, sípzongora vagy hegedű […].

14 Pusztay Ignác: „A' zongora", *Tudományos Gyűjtemény,* 24/7. (1840, [s. d.]), 51–91.

15 Castil-Blaze [Fraçois-Henri-Joseph Blaze]: „Le Piano", *Revue de Paris* 12. Bruxelles: 1839. Castil-Blaze írása három részletben jelent meg, a lap szerkesztőségi megjegyzése szerint a cikksorozat része Castil-Blaze zongoristákról szóló könyvének.

16 Uott, 5.

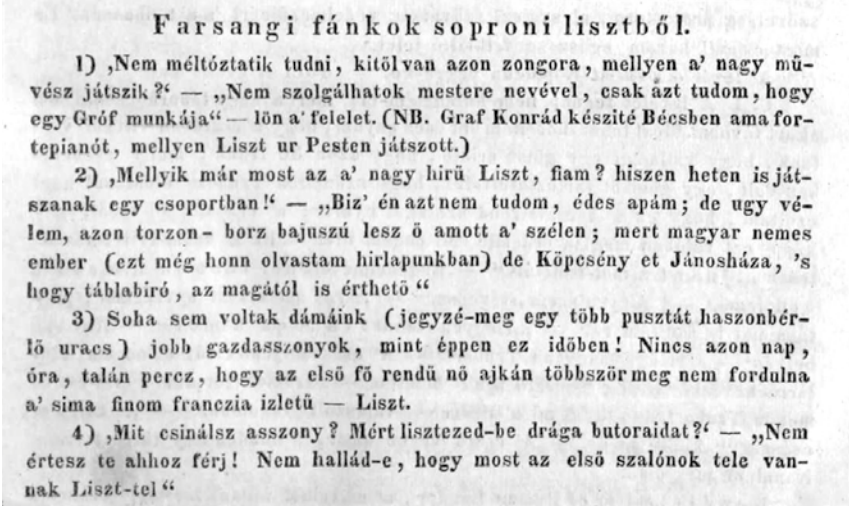
> Ki nem ismeri a' zongora szerencséjét, diadalait, mellyeket e' csodálatos, megbecsülhetetlen hangszer világszerte, naponként nyer? Mindenki tudja, hogy a' szalónokban korlátlan hatalommal uralkodik, hogy melodiája varázsát, harmoniája kincseit mindenüvé kiterjeszti – a' legkisebb szobába, csarnokba, sőt még a' padlásszobácskákba is. Mindenki tudja, hogy a' lelkesedés zivatarát költi-fel, ha billentyüin *Liszt*, Thalberg vagy ezekhez hasonló müvész matadorok ujjai mozognak.[17]

De Pusztay egy későbbi helyen is szükségét érezte, hogy kiegészítse Castil-Blaze szövegét, ezúttal még feltűnőbb, hogy egyébként Liszt mennyire hiányzott az eredetiből. Pusztay az egyik zongorakészítő mester (Graf) nevét is szükségesnek tartotta feltüntetni:

> Les effets de la musique ont été les mêmes dans tous les temps. Les instrumens avaient moins de puissance, les artistes beaucoup moins d'habileté, mais aussi les oreilles étaient moins exercées. L'aigre clavecin, que dis-je? l'épinette, joués par les virtuoses de cette époque, produisaient des résultats aussi grands, excitaient un enthousiasme aussi vif que les pianos de Pape gouvernés par Thalberg, Chopin, Herz peuvent en produire aujourd'hui.[18]

> A' zene hatása minden korban ugyan azon egy volt. A' még tökéletlen hangszerek kevesebb erővel, a' hangászok csekélyebb ügyességgel birtak, 's a' hallás kevésbé volt gyakorlott. A' recsegő klavir, sőt még spinett is, ha remeklők játszának rajta éppen olly hatást tőn a' kedélyre, mint jelenleg *Pape* vagy *Graf* zongorái, *Liszt*, Thalberg, Chopin és Herz bűvös ujjai alatt.[19]

Pusztay talán jelen volt Liszt pesti koncertjein, vagy olvasta a *Regélő* humorosnak szánt szösszeneteit[20]:

Farsangi fánkok soproni lisztből.

1) ‚Nem méltóztatik tudni, kitől van azon zongora, mellyen a' nagy művész játszik?' — „Nem szolgálhatok mestere nevével, csak azt tudom, hogy egy Gróf munkája" — lön a' felelet. (NB. Graf Konrád készité Bécsben ama fortepianót, mellyen Liszt ur Pesten játszott.)

2) ‚Mellyik már most az a' nagy hirü Liszt, fiam? hiszen heten is játszanak egy csoportban!' — „Biz' én azt nem tudom, édes apám; de ugy vélem, azon torzon- borz bajuszú lesz ő amott a' szélen; mert magyar nemes ember (ezt még honn olvastam hirlapunkban) de Köpcsény et Jánosháza, 's hogy táblabiró, az magától is érthető"

3) Soha sem voltak dámáink (jegyzé-meg egy több pusztát haszonbérlő uracs) jobb gazdasszonyok, mint éppen ez időben! Nincs azon nap, óra, talán percz, hogy az első fő rendü nő ajkán többször meg nem fordulna a' sima finom franczia izletü — Liszt.

4) ‚Mit csinálsz asszony? Mért lisztezed-be drága butoraidat?' — „Nem értesz te ahhoz férj! Nem hallád-e, hogy most az első szalónok tele vannak Liszt-tel"

4. fakszimile

17 Pusztay: *A „zongora"*, 51.
18 Castil-Blaze: *Le Piano*, 141.
19 Pusztay: *A „zongora"*, 71–72.
20 *Regélő* 1840. január 26., 63–64.

A hangszerkészítők tekintetében Pusztay nemcsak Grafot tüntette ki figyelmével, az eredeti szöveghez képest a fordításban nagyobb hangsúllyal tért ki Erard működésére, a cikket lényegében Erard zongorakészítői munkásságának méltatására futtatta ki, az utolsó bekezdéseket akár az angol mechanika és az Erard márka apoteózisaként is olvashatjuk. Világosan rajzolódik ki tehát a fordítói szándék: Pusztay egy olyan instrumentumot kívánt megismertetni az olvasókkal, mely immár sem *klavir*ként, sem *pianoforte*ként nem nevezhető meg. A hangszer, a hangszer hangja és a hangszeren megszólaltatott zene gyökeresen eltér mindattól, ami korábban volt, a gyökeres fordulatot pedig Pusztay éppúgy, mint Petrichevich Liszt Ferenc feltűnésével hozza összefüggésbe.

De nemcsak ők. Clara Wieck, Liszt és Thalberg 1838-as bécsi fellépéseiről tudósítva a *Pozsonyi Hírnök* igen meglepő hasonlattal írta körül, hogy Liszt feltűnése paradigmaváltás-szerű:

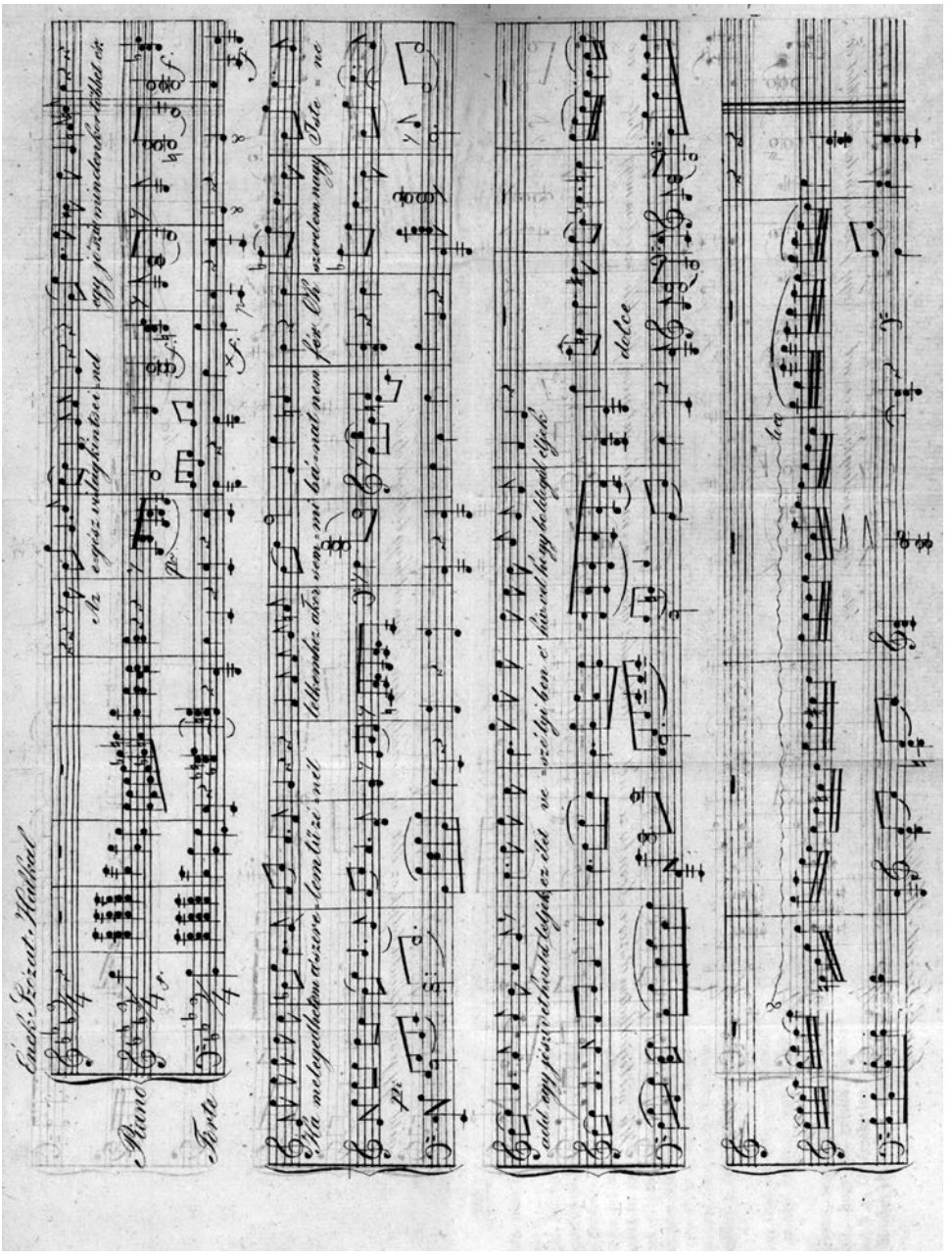
> […] nem találnak többé szót Liszt' tehetségének 's műszüleményinek méltányolására. Mig némellyek tréfaszóval őt a pianisták között *hím*nek, Thalberget pedig *nőstény*ének nevezgeték, azalatt egy előkelő stentorszózat, midőn Liszt, mindjárt legelső concertjében, olly csodálatosan robogott ujjaival a' klavir' billentyűin, elragadtatva kiálta fel: „C'est un pianiste monstre!" (Ez a' pianisták' szörnye.) [21]

A *Pozsonyi Hírnök* tudósítója ugyanakkor, szemben Pusztay Ignáccal vagy Petrichevich Horváth Lázárral, nem érezte fontosnak, hogy a paradigmaváltás jelentőségét a hangszer megnevezésével is érzékeltesse. Liszt pianista és nem zongorista, ujjaival pedig nem a zongora, hanem a klavir billentyűin robog. De úgy is fogalmazhatunk, hogy a *Pozsonyi Hírnök* még nem követte azt a nyelvhasználati divatot, melyet szemmel láthatólag a Liszt-jelenség diktált.

A szótörténet üde alfejezete Kovács Pál ifjúkori zsengéje, *A' klavir-mester* című egyfelvonásos vígjáték, mely – a darabhoz szerzett betétdal kottájával *(5. fakszimile)* együtt – 1828-ban jelent meg.[22] A darab főszereplője Targyas Nina, egy vidéki földbirtokos lánya, aki beleszeret a család német zenetanárába. A vígjáték nem mellesleg azt sugallja, hogy egy zenetanár nem is lehet más, mint német. A Vilhelm Blond névre keresztelt muzsikust mindig *klavir-mester*ként nevezik meg, ha a foglalkozásáról van szó (havi járandósága 10 forint). Magát a hangszert viszont *Forte-Piáno*nak nevezik a szereplők. Mivel Vilhelm Blond megszólalásaiban semmi nyoma nincs a német származásnak, éppúgy beszél magyarul, mint a többiek, talán a *klavir-mester* titulus hivatott kiemelni németségét, illetve egy külső jegy: szemben egy magyar fiatalemberrel, Blond nem bajuszos. (Mivel Liszt magyar volt, a *Farsangi fánkok soproni lisztből* című élcgyűjtemény összeállítója is csak „torzon-borz" bajusszal tudta elképzelni a zongoristát.)

21 *Pozsonyi Hírnök* 2/35. (1838. április 30.), 1–2. A lap korábbi számában is olvasható beszámoló Thalberg és Liszt bécsi koncertjeiről, itt ezt találjuk: „Thalbergnél világít a' genius, Lisztnél ellenben csillog és villámlik." *Pozsonyi Hírnök* 2/34. (1838. április 26.), 2.

22 Kovács Pál: „A klavir-mester". In: *Uránia Nemzeti Almanach.* Esztergom: Beimel József, 1828, 245–282.

5. fakszimile. Betétdal (ismeretlen szerző) Kovács Pál A Klavir-mester *című vígjátékához*

A történet szerint Nina kérőt vár, apja jóbarátjának fiát, Nyergedy Lajost, akit még soha nem látott. A látogatás, bár az ifjú elindul otthonról, elmarad. Mindeközben a közeli erdőben megtalálják egy meggyilkolt, de nem azonosítható fiatalember holttestét, és úgy vélik, hogy Nyergedy az. Ninának ekkor új kérője támad, Pörge, aki azonnal észreveszi, hogy a lány és a zongoratanár között nyiladozik valami, ezért cselt eszel ki, hogy Blondot elzavarják a háztól. Egy nagy értékű órát csempész a fiatalember holmija közé, majd bejelenti, hogy az óra a házban tűnt el, és természetesen meg is találják Blond lakrészében. A lány persze nem hisz tanára bűnösségében. Közben megérkezik a házhoz az idős Nyergedy, akit lesúlyt fiának halálhíre. De csakhamar felvidul, mert a német zenetanárban felismeri a fiát. Az ifjú Nyergedy ezekután mindenki előtt elmondja a történetét, hogy miként támadták meg, hogyan halt meg kísérője, álcázásképpen miért vágatta le a bajuszát, s honnan jött az ötlet, hogy zenetanárként ismerje meg Nina valódi természetét. Pörgének persze mindenki megbocsát, a fiatalok pedig boldogan ölelik meg egymást. Hiszen:

Az egész világ' kintseinél
Egy jó szív mindenkor többet ér
Ha melegedhetem a' Szerelem' tüzénél,
Lelkemhez akkor semmi bánat nem fér.
Oh Szerelem' nagy Istene!
Add, egy jó szívet hadd leljek,
E' világ' veszélyiben e'
Hívvel boldogúl éljek.

Irodalomjegyzék

Barczafalvi Szabó Dávid: *Szigvárt klastromi története.* Pozsony: Landerer, 1787.

Bodnár Gábor: „A zene szaknyelvéről". In: *Szaknyelvi kommunikáció,* 359–376.

Castil-Blaze [Fraçois-Henri-Joseph Blaze]: „Le Piano", *Revue de Paris* 12., Bruxelles, 1839.

Domján [János?]: „Rapsodia, vagy: se füle se farka", *Rajzolatok* 3/103. (1837. december 23.), [817.]

Fóris Ágota–Bérces Emese: „A zenei szaknyelv és a zenei lexikográfia aktuális kérdései", *Magyar Nyelvőr* 131/3. (2007. július–szeptember), 270–286.

Kovács Pál: „A klavir-mester". In: *Uránia Nemzeti Almanach,* 245–282.

Margócsy István: „Szigvárt apológiája", *Irodalomtörténeti Közlemények* 5–6. (1998), 655–667. Kötetben: *Mesterek, tanítványok. Tanulmányok a hetvenéves Csetri Lajos tiszteletére,* 151–168.

Mesterek, tanítványok. Tanulmányok a hetvenéves Csetri Lajos tiszteletére. Szerk. Szajbély Mihály. Budapest: Magvető, 1999.

Miller, Johann Martin: *Siegwart, eine Klostergeschichte.* Leipzig: Weygand, 1776.

Petrichevich Horváth Lázár: *Az elbujdosott, vagy Egy tél a' fővárosban.* Kolozsvár: Tilsch és Fia, 1836.

Petrichevich Horváth Lázár: „Levéltöredékek", *Athenaeum* 3/51–52. (1839. december 29.), 802–815.

Petrichevich Horváth Lázár: „Shakspeare' drámáinak mu'sikája", *Rajzolatok*, 3/62. (1837. augusztus 3.), 491–493., 3/63. (1837. augusztus 6.), 502–503., 3/64. (1837. augusztus 10.), 508–509., 3/65. (1837. augusztus 13.) 517–518.

Simon-Szabó Ágnes: „Kifeslettek a 'nem-létel méhéből". 19. századi magyar Werther-utánzatok és -fordítások", *Filológiai Közlöny* 55/1–2. (2009), 20–48.

Szabó Zsolt: „A zenei szaknyelv néhány kérdése", *Magyar Nyelvőr*, 124/1. (2000. január–március), 32–46.

Szaknyelvi kommunikáció. Szerk. Dobos Csilla. Budapest: Tinta Könyvkiadó, 2010.

Szemere Bertalan: *Utazás külföldön.* Vál. Steinert Ágota. Budapest: Helikon, 1983.

Uránia Nemzeti Almanach. Esztergom: Beimel József, 1828.

ABSTRACT

Szabolcs Molnár

THE 'ZONGORA' (PIANO) AS THE VET'S HORSE IN THE FIELD OF SOCIOLINGUISTICS AND THE HISTORY OF MUSICAL TERMINOLOGY

The history of a word is closely linked to that of the object or phenomenon it denotes. The way a word is used, the style of the text and linguistic formulas reveal attitudes, ideological convictions and prejudices. For this reason, it is worthwhile to critically examine the textual sources of music history from a sociolinguistic perspective. In Hungary, at the turn of the 19th century, the history of words and expressions related to music was particularly eventful, accurately reflecting changing attitudes towards music. The history of the name of the instrument 'zongora' (piano) is extremely interesting, and the first fifty years of its use characterise the changes in musical literacy in 19th-century Hungary during the reform era.

Szabolcs Molnár (*1969) graduated in musicology in 1998 from the Liszt Academy of Music in Budapest. As a music critic, he is primarily interested in music of the 20th–21st centuries. He currently teaches music history at the Academy of Music in Budapest and at the Eszterházy Károly Catholic University (Eger). He has contributed to several films as a composer and music editor. His PhD research focuses on the relationship between musical literacy and language, and his doctoral thesis is *Language and musical culture in Hungary in the 1830s* (2024).